

ЖИТТЯ ЯК ШЛЯХ ЗДІЙСНЕННЯ ПОКЛИКАННЯ

Нещодавно виповнилося 90 років від дня народження видатного українського соціолога і філософа, одного із засновників вітчизняної соціології та соціальної психології, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента НАН України, доктора філософських наук, професора Лідії Василівни Сохань.

Дорога Лідіє Василівно!
Науковці Національної академії наук України, колектив Інституту соціології НАН України, співробітники відділу соціальної психології Інституту соціології, усі Ваші колеги, учні, послідовники сердечно вітають Вас із чудовим ювілеєм — Вашим 90-річчям!

Розповідають, що в день Вашого 50-річчя Ви проголосили програму свого подальшого життєвого шляху — працювати до 70, а жити до 90 років. У першій частині ця програма виконана й перевиконана — хоча 70-літній рубіж уже давно позаду, Ви сповнені творчих сил і задумів. Сьогодні успішно виконана й друга частина Вашого плану. Бажаємо Вам її перевиконати не менш успішно, ніж першу, і сповненою здоров'я, життєрадісності й натхнення підійти до Вашого 100-літнього ювілею.

У зв'язку з такою чудовою датою ми вирішили поговорити з Лідією Василівною про те, що відкривається людині з таких життєвих вершин, — про життя, долю, науку, творчість, успіхи і невдачі, пошуки, родину, поезію й навіть про долю людства.

— Лідіє Василівно, дивлячись на Вас, ми бачимо перед собою яскраву особистість, людину, життєвий шлях якої відзначений успіхами, визнанням, нагородами. Але в цього життя був і суб'єктивний бік, відомий лише Вам. Швидше за все, воно було не таким однозначним, як це може здаватися, напевне, у ньому були і яскраві звершення, і драматичні події, неминучі в житті тих, кому довелося жити в часи соціальних потрясінь та змін. Розкажіть нам про цей свій Шлях, будь ласка.

Лідія Василівна Сохань

— Це, безумовно, був непростий шлях, неоднозначність пережитого бачиться з відстані прожитих років.

Я народилася в дивному місці — у Сибіру, біля річки Бакси, у тайзі. «Часто на світанку сняться сибірські кедри мені». Спогади про ці місця проходять через усе моє життя. «Но человек объёмлет мир душою, где место есть и Родине другой, подаренной ему судьбою».

*Земля Тараса для меня священна,
Здесь могилы матери моей, отца.
И славных предков подвигов святыни,
И отчий дом потомка-удальца.*

Мій життєвий досвід підтверджує, що виняткову роль у становленні особистості відіграє період дитинства. У нас була велика, але дуже дружна, працьовита родина.

У моїй пам'яті живуть враження раннього дитинства. У батьківській родині був добре обладнаний і впорядкований дім. Підтримувався режим і порядок. Мене дотепер вражає, як мамі, за наявності шістьох малолітніх дітей, вдавалося утримувати дім у такому строгому порядку. У домі панувала спокійна обстановка, і в дітей було відчуття свободи й радості. Тато був любителем книги, він напам'ять знав російські билини й довгими сибірськими зимовими вечорами часто розповідав напам'ять ці билини й казки, будячи й закріплюючи тим самим наш інтерес до духовної сторони життя.

У моїй душі зберігається безмірна дяка батькам за виховання й освіту, яким вони надавали виняткового значення.

Я була великою фантазеркою. У моїх фантазіях і роздумах чільне місце займало осмислення мого життєвого призначення. Це відбито в одному з моїх віршів:

*Кто я? Что я? И зачем явилась
В этот мир в морозный, снежный день,
Когда вьюга выла, лютвала,
И дороги замела метель.
Но подобно силе чудодейной,
Сквозь тоскливую, густую мглу
Нежно луч проглянул золотистый,
Словно освятив мою судьбу.
То Фортуна божьей благодатью,
Может, в долю вкратила елей.*

*Оттого таинственно сплелися
И печаль, и свет души моей.*

*Воспеваю жизнь благоговейно,
Пролагаю в ней свои пути.
Да с тяжелой ношей за плечами
Все труднее и трудней идти.*

*А в просвете солнца через темень
Видится мне то, чем я живу.
Потому так трепетно и чту я
Снежную сибирскую зиму.*

В п'ятнадцять з половиною років я закінчила середню школу й постала перед вибором подальшої освіти. До цього часу я вже написала кілька віршів і один з цих віршів навіть посилала в «Піонерську правду». Інтерес до літературної творчості закріпився, і я подала заяву в Іркутський університет на історико-філологічний факультет. Успішно здавши вступні іспити, я була прийнята в університет, але за наполегливою рекомендацією декана факультету мене було зараховано на історичне, а не на філологічне відділення. Історією я так і не захопилася, а свій інтерес зосередила на проблемі людини, її психології, особистісному розвитку. З причини неповноліття в студентському середовищі мене називали «дівчина з випискою з батькового паспорта».

Мої дитинство і юність проходили у важкі для країни 20-ті роки, в період Великої Вітчизняної війни.

Війна виявилася для всіх нас найтяжчим випробуванням. У той момент, коли «Київ бомбили і нам об'явили, що почалась війна», мені було 16 років, і я була студенткою Іркутського університету. Повернувшись додому, я влаштувалася на роботу. Закінчила курси медсестер і готувалася поїхати на фронт, написала заяву у військкомат із проханням призвати мене до лав Радянської армії й направити в Сталінську дивізію під Сталінград. Але збори, на яких мали обговорюватися ці заяви, було скасовано, оскільки потрібна кількість добровольців була вже набрана. Тоді я долучилася до групи однолітків, які відвідували госпіталь, надаючи допомогу пораненим.

У побудові індивідуального життя, у виборі шляху особливу роль відіграють важливі події,

що становлять канву твого життя. Такою винятково важливою подією для мене виявився вступ до аспірантури Інституту філософії Академії наук СРСР після закінчення Новосибірського педінституту. Відбулося це, можна сказати, завдяки випадковим обставинам.

Після закінчення інституту, як секретар комсомольської організації, я приїхала на семінар у Москву. І от одну з лекцій нам читає колишній ректор Іркутського університету, а на той час начальник управління суспільних наук Міністерства вищої освіти СРСР Микола Степанович Шевцов. Після лекції, впізнавши мене, він підійшов, розпитав, як склалася моя доля, і запропонував приїхати до Москви в аспірантуру. Після тривалих роздумів і сумнівів я наважилася. Так починався мій шлях у психологію як сферу діяльності. Здавши вступні іспити, я стала аспіранткою Інституту філософії АН СРСР, відділу психології, яким керував академік С. Рубінштейн, і після завершення аспірантури в 1950 р. захистила кандидатську дисертацію.

Так відкрився мені шлях у науку. Правда, я не відразу вийшла на цей шлях: була редактором, здійснювала педагогічну роботу у вишах, викладаючи філософію, і тільки в 60-ті роки знайшла можливість займатися науково-дослідною роботою, ставши старшим науковим співробітником, а потім завідувачкою відділу Інституту філософії, а пізніше — Інституту соціології АН України.

У моїй науково-дослідній роботі переплелися філософія, соціологія й соціальна психологія. Перший період (60—70-ті роки) був відзначений філософськими студіями. Мене цікавила проблема розвитку духовного світу людини, чому й було присвячено мою докторську дисертацію, яку я захистила у 1968 р.

Інтерес до соціологічної науки, що зріс на той час, позначився й на моїх наукових пошуках 70-х років, ініційованих також обранням мене головою Українського відділення Радянської соціологічної асоціації (1968—1978 рр.). Мені довелося представляти українську соціологію на кількох міжнародних соціологічних конгресах. Особливий інтерес у наших закордонних

колег викликали наші дослідження, присвячені соціальним наслідкам НТР. Як один з авторів і керівник авторського колективу монографії «НТР: личность, деятельность, коллектив» я була визнана гідною премії ім. Д. Мануїльського.

У 80-ті роки, коли в науці спостерігався сплеск підвищеного інтересу до проблеми способу життя, наш колектив влився в загальний потік, але обрав свій шлях. Уже в публікації «Спосіб життя» (1980) позначився соціально-психологічний аспект проблеми. З цього моменту керований мною колектив відділу соціальної психології стійко став на шлях соціально-психологічних досліджень, і всі подальші роботи, присвячені темі індивідуального людського життя, виконані в цьому ключі.

— Лідіє Васи́лівно, Ваші наукові інтереси досить різнобічні, але все ж таки головним Вашим науковим досягненням є концепція життєтворчості й створення наукової школи з цього напрямку.

— Серед згаданих вище напрямів наукової роботи — моєї й усього нашого колективу — тема життєтворчості посідає особливе місце.

Про концепцію життєтворчості в словнику-довіднику «Психологія особистості» (2001 р.) написано так:

«В основу концепції, створеної колективом українських учених під керівництвом Л.В. Сохань, покладено уявлення про *життя людини як творчий процес*. Особистість розглядається як *суб'єкт* життя, в основі існування якого лежить життєтворчість — духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проектування й здійснення її життєвого проєкту. Розробляючи, коригуючи й здійснюючи свій *життєвий сценарій*, особистість опановує мистецтво жити — особливе уміння, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій *самосвідомості* й володінні системою засобів, методів і технологій життєтворчості. Життєтворчість виступає способом розв'язання поточних, середньострокових і перспективних життєвих завдань. Це процес упорядкування особистістю подієвої картини життя, процес

її самовдосконалення. Концепція розробляє також такі поняття, як: «життєвий шлях особистості», «спосіб життя», «стиль життя», «культура життя» та ін.».

Мене схвилювало й захопило розуміння життя, дуже співзвучне з нашою позицією, в афористичній формі втілене у філософсько-поетичному заповіті матері Терези:

Життя — це можливість. Скористайся нею.

Життя — краса. Захопися нею.

Життя — це мрія. Здійсни її.

Життя — це виклик. Прийми його.

Життя — це обов'язок твоєї насущний. Виконай його.

Життя — це гра. Стань гравцем!

Життя — це багатство. Не розтринькай його.

Життя — це надбання. Бережи його.

Життя — це любов. Насолодися нею сповна!

Життя — це таємниця. Пізнай її.

Життя — юдоль нещастя. Переможи всі!

Життя — це пісня. Проспівай її до кінця.

Життя — це боротьба. Стань борцем.

Життя — безодня невідомого. Ступи в неї, не страшись.

Життя — удача. Шукай цю мить!

Життя таке прекрасне — не загуби!

Це твоє життя. Борися за нього!

Життя людини — процес індивідуальний, тому він може мати різний характер. Проекція майбутнього життя може взагалі не існувати у самосвідомості людини, яка живе, підкорюючись стихії життєвого потоку; проекція життя може зберігатися «в умі», не об'єктивуючись у письмовій або якій-небудь іншій формі; може включатися як фрагмент у щоденникові нотатки, знаходити висвітлення в листах, особливо до близьких людей; зрештою, може оформлятися у вигляді життєвого проекту, програми, плану. Нас цікавить саме останній варіант — модель життя як втілення попередньо розробленої особистістю життєвої стратегії, сценарію життя, життєвого проекту.

Наша головна ідея: людина може й повинна бути режисером свого життя, творчо розробляти свою життєву стратегію, створювати й здійснювати свій індивідуальний життєвий проект, у якому слід реалізувати свої особистісні

устремління як приватної особи й соціально орієнтовані установки як громадянина.

Кожна людина персонально відповідальна за те, як вона облаштовує своє життя. Для того, щоб людина могла виконати цю свою високу місію, вона має опанувати науку життя в процесі освіти й виховання. Уміння жити потребує не тільки відповідних знань, але й вольової зрілості особистості, оскільки «життя нічого не дарує без тяжкої праці і хвилювань» (Горацій).

У здійсненні життя величезну роль відіграють життєві обставини, умови життя. «Виправте умови життя людей, і люди стануть кращими, щоб бути гідними цих умов». Однак у створенні сприятливих умов слід брати участь кожному.

— Ми знаємо Вас не тільки як ученого, але й як організатора науки, творця власної школи. Що Ви можете сказати про цей бік Вашого життя? Як саме формувалася Ваша наукова школа?

— Вона формувалася аж ніяк не на основі попередньо поставленої мети — створити наукову школу. Цей процес значною мірою мав спонтанний характер. У 1980-х роках у соціальних науках набула значної актуальності проблема способу життя. З'являлися одна за одною публікації з цієї проблематики. Наш відділ також долучився до цього процесу, але розвідки на тему способу життя ми вели у соціально-психологічному ключі. Як керівник відділу, плануючи дослідницьку роботу колективу, я послідовно намічала одну за іншою теми життя, що мають стосунок до соціальної психології. Були підготовлені колективні монографії «Стиль життя особистості», «Життя як творчість», «Життєвий шлях особистості», «Культура життя особистості». Свої оригінальні доробки в ці роботи внесли колишні аспіранти відділу соціальної психології, що стали потім кандидатами й докторами наук, — М. Шульга, Є. Головаха, О. Злобіна, О. Донченко, І. Мартинюк, Н. Соболева, Л. Бевзенко, В. Тихонович, Р. Ануфрієва, Н. Бойко. Ці дослідники є цінним надбанням школи «Мистецтво життєтворчості».

Але про школу цікаво послухати не тільки мою думку, але й думку тих, хто був і залишається її активним учасником. І тут я хотіла б надати слово Олені Злобіній, яка зараз керує цим нашим відділом. Нещодавно вона зробила чудову доповідь на Харківських читаннях, присвячених психологічним школам в Україні. Для мене це було великою радістю — побачити, як через роки бачиться моїм колегам те, що колись зовсім не мислилося як наукова школа. Це було просто життя наукового колективу, спілкування, суперечки, пошуки, рішення. Ось слова з цієї доповіді, які схвилювали мене особливо. Після великого фактологічного матеріалу Олена Злобіна говорить:

«На цьому суха фактографія, покликана дати об'єктивну характеристику «школи Л.В. Сохань», закінчується, і я хочу, залишаючись в аналітичному просторі, внести в обговорення якусь суб'єктивну складову. Вона стосується досить простого й, я б сказала, повсякденного розуміння школи як місця, де чомусь вчать і вчать. У цьому розумінні школа життєтворчості є значною мірою для її учасників не тільки науковим напрямком, але й школою життя. І в цьому величезна заслуга саме Лідії Василівни Сохань. У принципі, спільна наукова праця може бути організована по-різному. Іноді це об'єднання дослідників, націлених на розв'язання конкретної наукової проблеми. Іноді, і навіть, я б сказала, найчастіше, це об'єднання навколо лідера, при повному й беззастережному його домінуванні. І досить рідко це об'єднання дослідників, у якому кожний може максимально розкривати свій творчий потенціал. Саме цей тип наукового об'єднання складався під керівництвом Лідії Василівни. Свобода вибору дослідницької проблеми завжди надавалася науковцям, і не лише тим, які вже відбулися, а й молодим аспірантам, яких вчили говорити загальною мовою й використовувати погоджені методи інтерпретації. Обговорення завжди передбачало серйозний аналіз представлених текстів, але ніколи не зводилося до розгромної критики, давало новий поштовх для наукового пошуку. Взаємна зацікавленість у роботі колег завжди

сприяла постійним обговоренням, причому не тільки у формі спеціально присвячених цьому семінарів, але й у постійних неформальних контактах. І зараз, після 40 років мого перебування у відділі, досить типовою є картина, коли, відкривши двері нашого кабінету, колеги по інституту зупиняються й запитують, чи не йде часом у нас засідання. І отримують радісне запрошення заходити, тому що ніякого засідання немає, а просто ми щось усі разом жваво обговорюємо».

Школа живе, поповнюється новими колегами, наукове життя не зупиняється, і це для мене найбільший доказ того, що дослідницький напрям було обрано правильно і стиль відносин у науковому колективі — також.

— ***Ваші ідеї життєтворчості знайшли важливе застосування у створенні практичних методик педагогічної роботи. Як складався цей напрям Вашої творчості?***

— О, це дуже цікава ситуація, а для мене й усього нашого колективу досить плідна, оскільки вона відкрила нам більш широкий шлях у життя. В один з прекрасних весняних днів 1996 р. у наш відділ прийшов Іван Гнатович Єрмаков — ентузіаст педагогічної науки й практики, старший науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України. Його захопила наша концепція життєтворчості, викладена в названих вище книгах, і, спираючись на неї, він підготував разом з педагогами-практиками монографію «Школа життєтворчості» (1995). Виник взаємний інтерес, почалося наше багаторічне співробітництво, яке набуло реальних обрисів і стало вельми плідним завдяки Інституту змісту й методів навчання Міністерства освіти України. Директор інституту В. Доній і його заступник Г. Несен підтримали дослідників. Було видано ряд науково-методичних посібників: «Психологія й педагогіка життєтворчості особистості» (1996), «Мистецтво життєтворчості особистості» (1997), «Життєві кризи особистості» (1998) та ін.

Пізніше рішенням колегії Міністерства освіти й науки України у 1990 р. Хортицький багатопрофільний навчально-реабілітаційний

центр (нині національний) було визначено як свого роду експериментальний майданчик для втілення в навчально-виховний процес ідей школи «Мистецтво життєтворчості». Ця унікальна співдружність науки й педагогічної практики триває вже понад 20 років. Цінний досвід з втілення в навчально-виховний процес ідей школи «Мистецтво життєтворчості», накопичений Хортицьким національним багатопрофільним навчально-реабілітаційним центром, одержав багатобічне висвітлення в ювілейному виданні Центру «Українська школа психології й педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми й перспективи розвитку». Керівником усієї цієї багатогранної діяльності є талановитий учений і організатор, доктор педагогічних наук Валентина Василівна Нечипоренко.

Пізніше новий напрям, що оформився в теорію «Мистецтво життєтворчості», знайшов практичне втілення в навчально-педагогічній практиці багатьох шкіл України. На змалюваному фундаменті складається українська науково-практична школа «Мистецтво життєтворчості», у рамках якої ведуться дослідження проблем життєтворчості, здійснюється розроблення технології процесу життєтворчості, готуються фахівці з теорії й практики мистецтва життєтворчості.

Актуальність таких досліджень зараз тільки зростає. Проблема мистецтва побудови особистістю свого індивідуального життя набула виняткової ваги в сучасну епоху, яку характеризують як епоху «шквалу змін», час глобальних трансформаційних процесів. Оволодіння вмінням жити в цих умовах стає життєвою необхідністю для кожного.

Вузловими точками в загальній концепції життєтворчості є такі концепти, як *життєтворчість, мистецтво жити, життєвий задум і проект, сенс життя, концепція життя, самопізнання, самовиховання й життєвий вибір*. Життєтворчість — особлива вища форма прояву творчої природи людини. Це духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проектування й здійснення її життєвого проекту. У співробітництві з педагогами

ми намагалися перенести ці концепти в площину активної педагогічної практики.

— *Лідіє Василівно, поряд з науковою працею, педагогічною діяльністю Ви мали широкі обов'язки і все це поєднували з турботами сімейними.*

— Поєднувати все це було, зрозуміло, не легко. Але оскільки ми обоє з моїм чоловіком Павлом Степановичем займалися науковою й педагогічною діяльністю, обоє були включені у вир суспільних справ, у нас було взаєморозуміння та співробітництво і у виконанні сімейних обов'язків. Ми з Павлом Степановичем виростили двох чудових синів, трьох прекрасних онуків. Старший син Володя зараз займається наукою, молодший Ігор — літературною діяльністю. Старша внучка Даша наслідувала приклад батька і пішла в науку, онук Костя захопився комп'ютерним дизайном. Молодша онучка Альона вчиться в магістратурі й одночасно займається журналістикою.

*Когда вы были малышами
И о мире мало что знали,
По утрам, взявшись за ручки,
С важностью в садик шагали.*

*Вечерами, усевшись рядком,
Слушали были, небылицы.
Искрились звездочки в глазах,
Счастьем сияли лица.*

*Я так уставала в суете,
Дел непомерных вращая круг,
Порой сказку не досказав,
На полслово смолкала вдруг.*

*И теснее прильнув ко мне,
Тихонько просили вы: «Мама...»,
Очнувшись, слагала я вновь
Волшебные сказки про жизнь, про любовь.*

*Вы выросли, наши крепыши,
Один — физик, другой — литератор.
Сердцем молю: пусть сказки те,
Как нежные струны, звучат в душе.*

Психологія особистості стала провідним напрямом моєї наукової діяльності, але до поезії я все ж таки повернулася на завершальному етапі життєвого шляху. Перший том мого ювілейного двотомника, що вийшов до 85-річчя, — «Поезія життєтворчості» — фактично відтво-

рює у віршованій формі мій життєвий шлях і мої життєві пристраті.

— **Лідіє Василівно, цікаво, як почуває себе людина у Вашому віці?**

— Відповім словами вірша з моєї книжки «Поезія життєтворчості»:

*Лета бегут, жизнь клонится к исходу,
Все мрачнее думы, тяжелее сны.
А с душой неведомое что-то происходит —
Она так же молода, как в былые дни.*

*Хочется на зорьке выйти в чисто поле,
Насладиться свежестью утренней росы,
Хочется с любимым посидеть над речкой,
Облаком укryвшись, как в былые дни.*

*Иль под рясной вербой постоять, обнявшись,
Побродить по чаще, оглябая пни,
Или сесть на весла и уплыть далеко,
Наслаждаясь волей, как в былые дни.*

*Грезы запоздалые, не тревожьте душу,
Обольщая благостью, запахом весны.
Отцвела черемуха и замолк соловушка,
Не вернуть ни молодость, ни былые дни.*

І, як невгамовна оптимістка, закінчую:

*Ну и что же? Ведь и в закате, все же,
Есть своя прелесть, свое очарование!
Если жизнь прожил не в праздности,
А в творческом дерзании.*

— **Лідіє Василівно, що б Ви хотіли сказати на завершення нашим читачам?**

— Я висловлю це афоризмами з мого двотомника з життєтворчості.

Мудрий вибір життєвого шляху — справа важка. Але не здійснивши його, ризикуєш усе життя простояти на розпутьті.

Кожній людині слід бути режисером свого життя, а не виконувати лише роль актора на сцені життя.

Життя людини подібне до книги, на сторінках якої записана її доля — минуле, сьогодення й проєкція майбутнього. Ці сторінки людина

заповнює сама своїм вибором, рішеннями та діями, з них складається канва її життя.

Життя сучасного покоління людей протікає на перетині епох, коли здійснюється докорінний злам цивілізаційних основ життєустрою та відбуваються глибокі трансформаційні процеси в Україні. Один із векторів цього процесу — зростання ролі людини як творця соціального світу і як конструктора свого індивідуального життєвого проєкту. Цей процес має імперативний характер.

— **Спасибі велике, Лідіє Василівно! Довгих, щасливих і творчих років Вам!**

— У своїх відповідях на ваші запитання я керувалася моїм життєвим кредо:

*Разумно ль таинства
души земные
С собою унести
в потусторонний мир?
Не лучше ли
поведать людям,
Как ты страдал,
блаженствовал,
как жил,
Кого любил,
что трепетно лелеял,
В чем
Грешен
И чему был
верен.
Ответ в
деяниях своих
Не так-то просто дать.
За исповедь
святую
перед миром
Тебе в награду —
Божья Благодать.*

Мій життєвий девіз: «Не кожен може стати Рафаелем. Але чому б і не спробувати?».

*Розмову вела
Любов БЕВЗЕНКО*